

INGLIZ TERMINOLOGIYASINING O'ZIGA
XOS XUSUSIYATLARI

Rashidova Sarvinoz Ilhom qizi
Qarshi davlat universiteti magistranti

Annotasiya: Zamonaviy ingliz tili terminologiyasining o'ziga xos xususiyatlari va belgilari to'g'risidagi fikrlarni mustahkamlash va to'ldirish maqsadida biz ingliz yuridik terminologiyasiga ham murojaat qildik. Chunki, ingliz terminologiyasi juda keng bo'lib, uning imkoniyatlari, hosil bo'lish yo'llari, o'ziga xos xususiyatlari, juda ko'p va juda kengdir. Shu sababli hozirgi ingliz terminologiyasiga umumiy izoh berish mushkuldir.

Kalit so'zlar: terminologiya, birlik, leksika, ijtimoiy-siyosiy terminologiya, umumtil

Ingliz leksikologiyasining o'ziga xos xususiyatlarini ijtimoiy-siyosiy terminologiya va uni boshqa terminologik sistemalardan farqi misolida ko'rib chiqamiz. Shuningdek, yangi siyosiy-ijtimoiy leksikani shakllantirish yo'llari va usullari tasvirlanadi. Keyingi o'n yillikda til va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarning turli xil qirralari mutaxassislarning jiddiy e'tiborini tortdi. XX asrning boshi umumbashariy ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar, informatsion inqilob nomi bilan ataluvchi ilmiy-texnik jarayonning yangi bosqichida insoniyatning qiyofasini xarakterlovchi davr bo'lmoqda. Ijtimoiy sohadagi har bir o'zgarish til sistemasiga ham aniq o'zgarishlar olib kiradi.

Jamiyat ehtiyojlari asosida doimiy o'zgarishda bo'lib turadigan til ijtimoiy inqilobning ilmiy-texnik omillari ta'sirining obykti va ayniqsa, muloqotning texnik vositalar taraqqiyotining natijasi bo'lib qoldi. Ma'lumki, ijtimoiy omillar ta'siriga eng ko'p tushadigan sath – bu tilning leksik-semantik sistemasidir. Aynan 90-yillarda til lug'at tarkibining kengayish tempi sezilarli darajada o'sgani bejiz

emas. Tadqiqotchilarning aytishlaricha, ingliz tili lug‘ati har yili 1500-2000 tadan iborat yangi birliklar bilan boyib bormoqda. Fan, texnika, ishlab chiqarishning taraqqiyoti natijasida yuzaga kelayotgan terminologik leksikaning o‘sib borishi bilan bog‘liq tadqiqot ishlarining soni doimiy ravishda ko‘payib bormoqda. Bu tadqiqotlarda, umuman terminologik leksikaning o‘ziga xosliklari, shuningdek, alohida olingan termin tizimida umumxalq leksikasi va boshqa terminlar sistemasi qiyoslanadi, aniq bir termin bilan bog‘liq muammo keng doirada o‘rganiladi, terminlarni ishlab chiqish mezonlari, ularning lingvistik tabiati tadqiq qilinadi. Bizningcha, ijtimoiy leksika va ijtimoiy–siyosiy terminologiya o‘rtasidagi chegara g‘oyatda beqaror bo‘lib, leksikaning bu qatlami keng tarqalgan va keng iste‘molga kirgan. Biz “ijtimoiy-siyosiy leksika terminlari” va “ijtimoiy-siyosiy terminologiya” bir xil ma‘noga ega va ommaviy muloqot vositasi sifatida bitta leksik-semantik sistemaga tegishli deb hisoblaymiz.

Ravshanki, ijtimoiy-siyosiy terminlar ham boshqa har qanday terminlar bilan umumiy xarakterga ega, ular ham mashhur ilmiy tushunchalar bilan bog‘liq terminlar sistemasiga kiritiladi. Ijtimoiy-siyosiy terminlarning boshqa terminlardan farqi nimada? Avvalo, shuni ta’kidlash kerakki, ijtimoiy-siyosiy terminlarni jamiyatning ijtimoiy hayotidan ayri olib qarashning iloji yo‘q, ya’ni ular boshqa terminologik sistemalarga qaraganda, ushbu terminlar jamiyat bilan o‘ta yaqin aloqadadir.

Shuni ham aytib o‘tish lozimki, hozirgi bosqichdagi insoniyat taraqqiyoti sharoiti, ijtimoiy-siyosiy leksikaning terminologik apparatining ishlatilish sferasi yanada kengaymoqda. Bu esa maxsus kommunikativ leksika va umumxalq leksikasi o‘rtasidagi chegaraning yo‘qolib borayotganidan darak beradi. Bu jarayon quyidagi faktorlar bilan bog‘lanadi:

Birinchi, terminologik leksikaning me’yoriy til doirasiga kirib borishi ko‘p sonli kishilarning bu terminlarni o‘z nutqida ishlatishi ta’sirida;

Ikkinchi, xalq bilim darajasining umumiy tarzda o‘sishi, uning siyosiy savodxonligi, oddiy fuqaroning ijtimoiy-siyosiy tashkilotlar hamda harakatlarda

ishtirok etishi, murakkab ijtimoiy tushunchalar va kategoriyalarning keng miqyosda qo'llanilishi natijasida (bunday holat siyosiy hayotda bo'lgan, iste'mol jihatdan chegaralangan so'zning umum iste'moldagi leksikaga o'tishida ro'y beradi: *coupster, protectee, ramboism*);

Uchinchidan, jamiyat hayotida sodir bo'layotgan u yoki bu voqea natijasida qaysidir ijtimoiy fanlardagi tushunchalar tor iste'mol me'yorlaridan chiqadi. Badiiy til sistemasidagi boshqa leksik-semantik birliklar qanday yuzaga kelsa, ijtimoiy-siyosiy terminlar ham shu kabi yo'llar bilan paydo bo'ladi. Lingvistlarning tadqiqotlariga ko'ra, so'z yasash jarayonida keyingi 10 yillikda yuzaga kelgan yangi so'zlarning 65% dan ko'prog'i affiksatsiya va so'zlarning o'zaro birikib qo'shma so'zlar hosil qilishi asosida vujudga keldi.[9, B. 73] Ijtimoiy-siyosiy leksika sohasidagi so'z yasalishida quyidagi suffikslar eng faol rolni o'ynadilar:

-ism (short-termism, entryism), *-dom* (great powerdom, transgenderdom), *-ization* (globalization), *-hood* (celebrityhood). Old qo'shimchalar bilan so'z yasalishiga kelsak, u holda eng unumli old qo'shimchalardan – *anti* qo'shimchai orqali yasalyapti(antiterror). Shu qatorda *hyper* prefiksi yordamida yasalgan tor iste'mol doirasidagi terminlarni ham misol tariqasida ko'rsatishimiz mumkin. Keyingi 10 yillikda uning yordamida umumtilga kiruvchi talaygina so'zlar shakllandi: *hyperdemocratic, hyperspace*. Old vositalar to'liq bir so'z vazifasini ham bajarishi mumkin. Keyingi 10 yillikdagi eng ko'p ko'zga tashlangan, “qariyb”, “deyarli” ma'nolarini anglatuvchi *near* elementidir. Masalan, *near-dictator, near-majority*. [21, B. 99]

XX asrning 90 - yillari ijtimoiy-siyosiy terminologiyasida murakkab so'zlarning ancha sezilarli salmog'i ko'zga tashlanadi. Ikki otning birikishi (N+N) ularning yaalishiga asosiy model bo'lib xizmat qildi. Misol tariqasida quyidagi murakkab so'zlarni olishimiz mumkin: *brain-drink, workflow, couch potatoe*.

So'z yasalishi jarayonida murakkab so'zlarning yuqori faolligini ta'kidlab o'tish kerak bo'ladi: *couch potatoe – couch potatoedom, couch potatoeism; baby boom –*

baby boomer, baby boomlet. Murakkab soʻzlarning yasashida analogiya ham muhim rol oʻynaydi. Masalan, *airlift* soʻzidan *boatlift* soʻzi shaklangan. *Sky – jack, sea – jack* soʻzlari *highjack* soʻzi asosida vujudga kelgan. Mavjud ijtimoiy–siyosiy leksikaning yana bir qismi qayta nomlanish asosida paydo boʻlgan soʻzlardan tashkil topadi. Boshqacha soʻz bilan aytganda, tilda allaqachon mavjud soʻzlar endi boshqa maʼnoni anglatishga xizmat qila boshlaydi. Keyingi 10 yillikdagi semantik innovatsiyalar tahlili shundan guvohlik beradiki, asosan, leksik birliklarning funksional harakatchanligi ularning maxsus maʼno kasb etishi (spetsializatsiya, terminologizatsiya), aniqlashtirilishi (determinologizatsiya) va transterminologizatsiya bilan bogʻliq tarzda ularning maʼnolarining oʻzgarib borishi roʻy beradi. Inson va jamiyat hayoti faoliyatining barcha sohalari dinamik boʻlganligidan terminlar ham oʻz tabiatiga koʻra dinamikdir. Qayta nomlangan yoki terminologizatsiyaga uchragan quyidagi soʻzlarni misol qilib koʻrsatishimiz mumkin: *chernobyl*– ilmiy-texnik jarayon yutuqlarining keng va jadal qoʻllanilishi natijasidagi tabiiy ofatni, *bridge builder*-tinchliksevar, butun dunyoda tinchlik boʻlishi tarafdori maʼnosini ifodalaydi.

Shuningdek, soʻz migratsiyasi jarayonini, yaʼni bir soʻzni bir termin tizimidan ikkinchisiga oʻtishi ham taʼkidlab oʻtilishi lozim boʻladi. Ijtimoiy-siyosiy terminologiyada tibbiyotga oid terminlarning qoʻllanilishi xarakterli holat kasb etdi. Masalan, *color-blind* daltonizmdan azob chekuvchi, rangni farqlay olmaydigan kishi maʼnosini anglatga, ijtimoiy-siyosiy terminologiyada esa irqiy xurofotga berilgan, faqat oʻz mafkurasidan boshqa narsani koʻrmaydigan shaxsga nisbatan ishlatiladi. Avtomobilga oid termin *spark plug* mashina oʻt olganini koʻrsatuvchi yoritkichni, shuningdek, tashkilotchi va tashabbuskor kishi maʼnosida ham ishlatiladi. Yoki boshqa bir misol: *doorstepping* soʻzi jurnalistlar jargonida odamlardan shov-shuvga sabab boʻladigan biror maʼlumotni olish uchun ularni hol-joniga tegish, uylarigacha kirib borish va asabiga ataylab oʻynash orqali sir olish taktikasini bildiradi. Siyosatchilar tilida esa saylov oldi tashviqot ishlarini olib borish faoliyatini anglatga boshladi. Ijtimoiy-siyosiy terminologiyaning yana

bir kengayishi yo‘li bu chet tilidan kirib keluvchi o‘zlashgan so‘zlardir. Tahlillarning ko‘rsatishicha, aynan ijtimoiy–siyosiy va iqtisodiy sohalarda keyingi o‘n yillikda eng ko‘p innovatsiyani boshidan kechirgan soha hisoblanadi.

Masalan, ispan tilidan o‘tgan o‘zlashma so‘zlar ingliz tiliga asosan uning amerikanacha varianti orqali kirib kelmoqda: *sicario – narkomafiyada faoliyat ko‘rsatuvchi yollanma qotil*. Rus va ukrain tillari ham ingliz tili lug‘at tarkibini boyitishda davom etmoqda. Masalan, ruscha *nomenklatura* so‘zi *kleptotura* terminining yuzaga kelishida xizmat qildi (the thieving habits of the old nomenklatura under new post-communizm). Ta’kidlash lozimki, ingliz tilining lug‘at tarkibi boshqa tillardan kirib kelayotgan so‘zlar hisobiga qanchalik jadal ravishda kengayib borayotgan bo‘lsa, o‘z ichki imkoniyatlari hisobiga ham shunday tarzda boyimoqda. Bunday imkoniyatlar tilning lug‘at tarkibini boyitadi va yangi so‘zlar yasaliş elementlarini vujudga keltiradi.

Yuridik ingliz tili me‘yoriy ingliz tilidan turli jihatlariga ko‘ra o‘ta sezilarli darajada farq qiladi. Eng muhim farqlar esa quyidagilardir:

1. San‘atga oid terminlarning qo‘llanilishi. Yuridik ingliz tili ko‘plab kasbiy tilga oid, boshqalarga tanish bo‘lmagan so‘zlar bilan birgalikda terminologiyada katta o‘rin egallaydi: *waiver, restraint of trade, restrictive covenant, promissory estopped* kabi.
2. Chet tilidan asosan fransuz va lotin tilidan o‘zlashgan so‘zlar.
3. Umumxalq tilida mavjud bo‘lgan so‘zning aynan bir kontekstda qo‘llanilib, o‘ziga xos ma‘no ifodalashi. Masalan, ingliz tilda tez-tez qo‘llaniladigan *consideration* so‘zi yuridik tilda “savdo-sotiqda narx yuzasidan ikki tomonning kelishuvida ma‘lum bir narsani sotib olayotgan tomonning shartnomani imzolash jarayonida tuzilgan dalolatnomaga nisbatan ishlatiladi. Yuridik ingliz tilining maxsus matnlarida tez-tez qo‘llaniluvchi, bir vaqtning o‘zida umumxalq tiliga ham mansub bunday so‘zlarga ko‘plab misollar keltirish mumkin: *construction, prefer, redemption, furnish, hold, find* kabi.

4. Tinish belgilarining qoldirilishi. Bu yuridik hujjatlarda an'anaviy mavjud noodatiy jihat hisoblanadi va biz bu holatni asosan dalolatnoma va bitim kabi hujjatlarda kuzatishimiz mumkin. Bu hujjatlarda deyarli tinish belgilarining ishlatilmasligining guvohi bo'lamiz. Buning sababi shu sohada faoliyat ko'rsatuvchilar, xususan sudyalarning tinish belgilari unchalik ahamiyatga ega emas, yuridik hujjatlarning ma'nosi faqat o'sha kontekstda ishlatilgan so'zlarga bog'liq deb ishonishgan. Ammo hozirgi yuridik ingliz tilida tinish belgilari doimiy yozuvda ma'noni ravshanlashtirish uchun qanday tartibda qo'llanilsa, shunday ishlatilishi kerakligi shart qilib qo'yilgan.

5. Noodatiy so'z tartibi. Yuridik hujjatlarda odatda so'z tartibi doimo g'alati tarzda ishlatilib kelingan. Masalan, *hereinafter appearing or will at the cost of the borrower forth comply with the same*. Garchi fransuz tili grammatik strukturasi bilan bog'liq omilning ta'siri sezilib turishiga qaramasdan bu hodisani izohlab beradigan aniq bir sabab yo'q.

6. Notanish olmoshlarning qo'llanilishi. Masalan, *the same, the said, aforementioned* (o'sha, aytib o'tilgan, aynan)kabi. Bu singari olmoshlarning yuridik matnlarda ishlatilishi juda qiziqarli holat. Ma'lumki, olmosh ot, sifat, son o'rnida qo'llaniluvchi so'z turkumi hisoblanadi, ammo ta'kidlab o'tilgan holatlarda olmosh ot o'rnida emas, balki unga qo'shimcha ma'no, sifatida qo'llaniladi: *the said John Smith*.

7. *Here, there* va *where* kabi so'zlar. *Hereof, whereof, thereof* (shuningdek, *-at, -in, -after, -before, -with, -by, -above, -on, -upon* kabi boshqa vositalar yordamida) singari so'zlar odatiy ingliz tilida ishlatilmaydi. U ilk yuridik ingliz tilida hujjatdagi ayrim ma'lumotlarni, xususan, hujjat nomining o'zini hadeb takrorlashning oldini olish uchun ishlatilgan: *parties hereto* birikmasi *parties to this contract*.

8. *-er, -or, va -ee* kabi ot yasovchi qo'shimchalar. Yuridik ingliz tili ko'plab unvon va kasb nomlarini bildiruvchi otlarni o'z ichiga oladi: *employer-employee; lessor-lessee* kabi. Ularda o'zaro munosabatning ikki tomonlama va qarama-qarshi tabiati

qo‘shimchalarni qo‘llash orqali ko‘rsatiladi. Yuridik terminologiyadagi bu usul lotin tiliga borib taqaladi.

9. Fe‘lli birikmalarning ishlatilishi. Fe‘lli birikmalar ingliz tilida muhim rol o‘ynaydi va ular tez-tez deyarli texnik ma‘noda ishlatiladi. Masalan: *parties enter into contracts – put down deposits, serve (documents) upon parties, write of debts* va boshqalar.

Shuningdek, XX-XXI yuz yilliklar oralig‘ida tilning lug‘at tarkibida yangi ijtimoiy-siyosiy terminologiyaning vazifasi sferasining kengayishi ijtimoiy revolyutsiya ta‘siri bilan ro‘y berishini ko‘rishimiz mumkin. Zamonaviy ingliz tili terminologiyasining o‘ziga xos xususiyatlari va belgilari to‘g‘risidagi fikrlarni mustahkamlash va to‘ldirish maqsadida biz ingliz yuridik terminologiyasiga ham murojaat qildik. Chunki, ingliz terminologiyasi juda keng bo‘lib, uning imkoniyatlari, hosil bo‘lish yo‘llari, o‘ziga xos xususiyatlari, juda ko‘p va juda kengdir. Shu sababli hozirgi ingliz terminologiyasiga umumiy izoh berish mushkuldir. Ingliz yuridik terminologiyasining o‘ziga xos xususiyatlari ko‘p va turli-tuman, shu paytning o‘zida o‘ta qiziqarli hamdir. Shuning uchun ham ingliz terminologiyasining ayrim belgilarini yuridik terminologiya misolida ko‘rsatishga harakat qildik.

Adabiyotlar

1. Ахманова О.С. Очерки по общей и русской лексикологии. – М.: Учпедгиз, 1957. – 295 с.
2. Ашукин Н.С., Ашукина М.Г. Крылатые слова. Литературные цитаты. Образные выражения. – М.: Художественная литература. –2004. – 824 с.
3. Бодуен де Куртене И. А. Избранные труды по общему языкознанию. Е.И. М., 1963. С. 324.
4. Вартаньян Э.А. Из жизни слов. – М.: Детгиз. 2002. – 240 с.

5. Виноградов В. В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке // Виноградов В. В. Избранные труды: Лексикология и лексикография. М., 2000. -340с
6. Даниленко В. П. Русская терминология. – Опыт лингвистического описания. М., 1977,с. 73-75
7. Котелова Н. З. Первый опыт лексикографического описания русских неологизмов // Новые слова и словари новых слов. Л., 1978. – 526 с.
8. Кунгуров. Р., Тихонов А. Обратный словарь узбекского языка. Самарканд, 2005. – 205 с.
9. Кутина Л. Л. Формирование языка русской науки.- М. –Л., 1999, с 194.
- 10.Лесных Е.В. Архаизация советизмов// Русистика. Лингводидактика. Липецк, 1999. – 474с.
- 11.Лесных Е.В. Процессы архаизации общественно-политической лексики в 20-30-е гг. XX в.// Исследования по русскому и общему языкознанию. - Липецк, 2000. – 280с.
- 12.Лесных Е.В. Процессы архаизации экономической лексики русского в 20-30-е гг. XX в, Исследования до русскому и общему языкознанию. - Липецк, 2000. – 388с.
- 13.Лесных Е.В. О Взаимодействии лингвистических и кстралингвастических факторов архаизации лексики, Русский язык. Лингвистаческне наблюдения. - Липецк, 2000. – 107с.
- 14.Лесных Е.В. К вопросу о классификации устаревшей лексики, Русский язык. Лингвистические наблюдения. - Липецк, 2000. - с. 220с.
- 15.Лесных Е.В. Отражение истории народа в слове// Материалы по славянской письменности и культуре. Выпуск XIX. - Липецк, 2001. - 273с.
- 16.Лукьянова Н. А. Экспрессивная лексика разговорного употребления. Новосибирск, 2006. – 344с.

17. Левцкая Т.Р. Фитерман А.М. «Теория и практика перевода с английского языка на русский» М. 1963. с. 123
18. Мўминов О. “A Guide to simultaneous Translation” Тошкент–2005 й. 134б.